

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.101>

УДК 81'38

Н.В. ПУРЯЄВА, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: puriajeva123@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОПИСУ ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ В «УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ» 2019 року

*У статті проаналізовано деякі дискусійні правила написання префіксів і суфіксів, подані в новій редакції «Українського правопису» 2019 р. Зокрема, зауваження і пропозиції стосуються правописних нововведень, які відрізняють цю редакцію від попередніх: варіантне написання префіксів-аломорфів **архі-** / **архи-**; усунення агентивних суфіксів **-чик** (**-щик**); правопис дериватів із суфіксом **-ив** (**-о**); рекомендації щодо використання суфіксів для творення фемінних відповідників до чоловічих назв; тенденції до усунення іношомовних компонентів у прикметникових суфіксах **-ичн** (**-ий**), **-ічн** (**-ий**) [**(-ічн** (**-ий**)] тощо. Запропоновано розширити перелік префіксів, передавання яких регламентуватиме правопис, а щодо окремих формантів висловлено застереження утриматися від кодифікаційних заходів до їх повної узуалізації.*

Ключові слова: український правопис, правопис префіксів і суфіксів, фемінітиви, прикметникові суфікси.

Правописні розбіжності останніх років, неузгодженість і певна спонтанність різних правописних редакцій та проєктів серед інших чинників зумовлені, на нашу думку, і тим, що в українській лінгвістиці немає такої окремої галузі, предметом дослідження якої була б власне ортографія. Цю думку свого часу висловив Г.О. Винокур (Винокур, 1959), і вона досі є актуальною. Ортографія — це окрема підсистема мови (її писемного варіанта), що потребує вивчення на рівні з таки-

Цитування: Пуряєва Н.В. (2023). Проблеми правопису префіксів і суфіксів в «Українському правописі» 2019 року. *Українська мова*, 2(86), 101–115. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.02.101>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

ми підсистемами, як фонетика, морфологія, синтаксис та ін. Історія становлення цієї підсистеми — специфічна лінгвістична проблема, дослідження якої дало б змогу усвідомити основні попередні тенденції у процесі правописної кодифікації української літературної мови: уніфікація чи диференціація, спрощення чи ускладнення, аналогія та усунення винятків або, навпаки, прагнення до найповнішого відображення (а отже, збереження) позасистемних правописних явищ — і визначення напрямків подальшої реформи правопису.

Іншим важливим аспектом та підготовчим етапом правописної реформи є простеження узуальних тенденцій, актуального узуального стану писемної мови, а також нормативне прогнозування, особливо коли йдеться про перевнормування чи перекодифікацію усталених правописних норм. Урахування цих явищ уможливило б аргументоване й послідовне розроблення кодифікаційних стратегій на сучасному етапі, мінімізувало б необ'єктивність і випадковість правописних рекомендацій та приписів, дало б змогу уникнути конфлікту між орфографією системою і сформованою досі узуальною нормою.

В українській лінгвістиці правописні проблеми досліджували переважно в дискусійному полі. З'явилися праці з історії правопису (Німчук, 2002; Німчук, Пуряєва, 2004), які, однак, мали за мету підготувати суспільство до такої дискусії, обґрунтувати запропоновані правописні зміни, щоб вони не викликали спротиву бодай через необізнаність із мотивами реформи.

Сьогодні особливо вимогливими користувачами правопису є українці, які почали розмовляти українською мовою. Вони прагнуть знати нюанси, що для них зовсім не очевидні, тому нова редакція правопису, незважаючи на задекларований у її передмові принцип спрощення й скорочення правил, усунення винятків і варіантів написань (УП-2019, с. 4), повинна задовольняти вимогу достатньої повноти. На нашу думку, основною засадою українського правопису має бути подання рекомендацій до щонайбільшої кількості написань. Однак, як з'ясуємо далі, УП-2019 демонструє тенденцію до усунення можливих орфографічних суперечностей через формулювання т. зв. компромісних правил (наприклад, паралельне написання в церковних термінах префіксів **архи-** й **архі-**); обмеження ілюстративних рядів, коли якась ілюстрація порушує логіку правила (наприклад, усунення іменника *марєво* / *мариво* в ортограмі суфікса **-ив(-о)**; усунення формантів без достатньої мотивації (ідеться, зокрема, про вилучення суфіксів **-чик (-щик)** із правила, яке регламентує правопис у них букви **и**); неімперативність деяких ортограм (пор. констатувальний характер правила про творення відповідників жіночого роду до іменників чоловічого роду та відсутність серед ілюстрацій прецедентних неодериватів) та ін.

З іншого боку, правопис, безперечно, не може охопити всіх без винятку слів-ілюстрацій. Це завдання має бути покладене на докладний орфографічний словник, а також тематичні орфографічні словники:

«Велика чи мала букви»; «Правопис разом, окремо, з дефісом» тощо. Але такі словники можна створити лише на основі послідовного правописного кодексу.

Основним принципом формулювання правил в УП-2019 є аналогія, тобто у правилах запропоновано вживання певних засобів, а мовець сам повинен застосовувати їх у процесі мовотворення (наприклад, фемінітивні суфікси чи прикметникові суфікси з іншомовним компонентом або без нього). Однак аналогія іноді є досить агресивним інструментом, який не тільки спрощує користування мовою, але й вихолощує її. Стримувальним чинником у такому разі повинен бути принцип вибірковості застосування аналогії. Цьому, до речі, сприяють також різноманітні винятки та примітки, яких, проте, в останній редакції правопису уникають.

1. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

Правило про вживання префіксів з- (із-, зі-) (УП-2019, с. 37) проілюстровано лише вживанням з- (с-) перед голосним та двома (і навіть трьома) приголосними, один із яких, щоправда, сонорний: *здри́бніти*, *зскри́бати*, *скла́сти*, *скри́пити*.

Прикладів поєднання приголосного й голосного з префіксом з- (с-) (наприклад, *зга́слий*, *з'є́днувати*, *з'ї́зд*, *зма́зати*, *знадлі́вий* і под.) в УП-2019 немає. Отже, правило потрібно доповнити відповідними ілюстраціями та внести ще одну позицію правопису з- (с-), а саме перед двома (трьома) приголосними, один із яких сонорний (звук, що за своїми артикуляційними характеристиками наближений до голосного).

Крім того, на нашу думку, незайвим буде в ілюстративний ряд увести лексеми, що належать до інших частин мови, крім дієслів, зокрема іменників та прислівників: *схил*, *стиха*, *скраю*, *зсув*, *зчеп*.

У правилі про вживання префіксів *без-*, *від-*, *між-*, *над-*, *об-*, *перед-*, *під-*, *понад-*, *роз-*, *через-* (УП-2019, с. 37) констатовано, що на стику цих префіксів та коренів слів відповідно до морфологічного принципу правопису асимілятивні зміни за ознакою дзвінкість / глухість не відображають на письмі. Однак деякі з наведених префіксів мають також позиційні варіанти з *-і-*, уживані перед коренями, що починаються на два чи три приголосних, що, на нашу думку, має відображати правопис, подібно до префікса з- (зі-): *роз-* / *розі-*: *розі́слати*, *розі́рвати*, *розі́йтися*, *розі́гнати*, *розі́мкнути*, *розі́грити*, *розі́злитися*, *розі́б'єш*; *від-* / *віді-*: *віді́йти*, *віді́слати*, *віді́рвати*; *об-* / *обі-*: *обі́ляти*, *обі́рати*, *обі́йти*, *обі́гнути*; *під-* / *піді-* / *підо-*: *піді́брати*, *піді́ткнути*, *піді́рвати*; *піді́бгати* (*підобгати*), *піді́грити* (*підогрити*); *перед-* / *передо-*: *переду́сім*, *передовсі́м*.

Префікс *між-* має малопродуктивний варіант *межи-*, який потрібно подати у правилі і проілюструвати такими прикладами: *меживу́зля*, *межигі́р'я*, *межиплі́ччя*, *межирі́ччя*.

Крім того, в УП-2019 немає правила, яке регламентувало б уживання префікса *від-* (*од-* / *оді-*) [таке правило як примітка є в УП-1928

(УП-1928, с. 21)], унаслідок чого, як можна помітити, **од-** переважає принаймні в художній літературі та публіцистиці як «єдиноправильний» префікс. Однак префікс **від-** і його варіант **од-** у мові художньої літератури вживають паралельно: *відкинути* й *одкинути*, *відпочити* й *одпочити*, *відправити* й *одправити*, а в науковій літературі потрібно вживати лише префікс **від-**: *відбиття*, *відбиток*, *відбій*, *віддієслівний*, *відіменний*, *відкликання*.

У правилі про префікс **пре-** (УП-2019, с. 38) зазначено, що його вживаємо у словах *презирливий*, *презирство* та у словах старослов'янського походження: *преосвященний*, *преподобний*, *престол*. Проте лексеми *презирливий* і *презирство* також є старослов'янськими (ЕСУМ-2003, с. 562), тому таке протиставлення неправильне. Зрештою, префікс **пре-** — це префікс старослов'янського походження (на що вказує його неповноголоса форма), який уживають для творення т. зв. елатива — форми вираження безвідносної інтенсивності ознаки (так, наприклад, *пречистий* — не просто чистіший за інших, а носій абсолютної чистоти). Отже, пропонуємо таке доповнення до правила: «а також у словах старослов'янського походження: *презирство*, *презирливий*, *преосвященний*, *преподобний*, *престол*».

Крім того, на нашу думку, ілюстративний ряд варто доповнити частіше вживаними лексемами богослужбового вжитку: *пречистий* (Пречиста Богородиця), *пресвятий* (Пресвята Тройця), *пренепорочний*.

У правилі, що регламентує вживання префікса **при-**, не проілюстровано значення частковості дії, тому пропонуємо доповнити ілюстративний ряд лексемами *притрусити*, *приблещати*, *приквасити*, *присолити* та ін. Ілюстрації до прикметників із **при-** зі значенням неповноти ознаки також варто доповнити лексемами *пришелепкуватий*, *придуркуватий*.

Правило доцільно також доповнити ще однією ортограмою, що стосується префікса **пере-**. Цей префікс зі значенням «наново», «по-іншому», «через щось», «через когось», завершення дії пишемо з двома **е**: *перетягти*, *перечитати*, *перекрасити*, *перекрасити*, *перекрасити*, *перекрасити* та ін.

Написання іншомовного (грецького) префікса **архи-** / **архи-** (УП-2019, с. 38) — приклад урахування ортографією традиції і часу запозичення лексеми.

В українську мову префікс **архи-** ввійшов у складі лексем на позначення церковних ступенів і звань та церковно-адміністративних одиниць (*архидиякон*, *архисерей*, *архисуперник*, *архимандрит*, *архипастир*, *архистратиг*, *архисуперник*, *архисуперникство*, *Архисуперник* та ін.) із церковнослов'янської мови в період прийняття християнства в X ст. (гр. *ἀρχι* → цсл. архи-). У цсл. мові префікс архи- писали з і-«вісімковою» (цсл. **и**), яку в українській богослужбовій ортоепійній традиції завжди читали як **[и]**. Прикладом того, коли гр. **ι** (йота) у словах, запозичених через посередництво церковнослов'янської мови, де на його місці була і-«вісімкова», передаємо укр. **и**, є і інші біблійні та літургійні лексеми,

пор.: *диякон, єпископ, миро, митра, митрополит, алилуя* та ін.² **И** в цих словах зумовлене давністю запозичення, що спричинило їх фонетичну адаптацію на українському мовному ґрунті, і, відповідно, давньою традицією такої вимови й написання (Німчук, 2002, с. 317).

Вимова [і] на місці цсл. **и** у префіксі почала панувати в тих конфесіях, які зазнали русифікації у зв'язку з їх приєднанням до Російської православної церкви, що зумовило написання з **і** — **архі-** (*архімандрит, архієпископ*), тому відображати таку правописну варіантність у правописі, на нашу думку, недоцільно.

Зауважимо, що у «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича (Гол.-1929, с. 12) подано лексеми тільки з префіксом **архи-**. У Проєкті-1999 В.В. Німчук запропонував уніфікувати передавання цього префікса і рекомендував як у церковних, так і «світських» словах писати **архі-**, оскільки він не підлягає правилу «дев'ятки», що видається не цілком послідовним з огляду на його рекомендацію в давно запозичених із грецької мови через церковнослов'янську слова на зразок *Вифлеєм, Витанія, Вавилон* і под. писати **и** (Проєкт-1999).

У сучасній українській мові гр. префікс **архі-** активно функціонує як окрема морфема, що її приєднують до іншомовних і українських основ: *архімільйонер, архіважливий* та ін. У ньому **і** відповідає гр. йоті (ἀρχι-).

Однак, спираючись на принцип морфемної тотожності, рекомендуємо уніфікувати написання цього префікса й уживати лише його найдавнішу форму — **архи-**, оскільки вона першою з'явилася в українській мові. Принагідно висловимо пропозицію відобразити в додатку до правопису основні правила вимови (написання) церковнослов'янських текстів української редакції, як це пропонував В.В. Німчук (Проєкт-1999).

Правило вживання префікса **квазі-** (УП-2019, с. 38) проілюстровано лише вузькоспеціальною науковою термінологією. Пропонуємо доповнити її широковживаними лексемами: *квазідержава, квазідемократія, квазімистецтво, квазінауковий, квазіпрогрес*.

Крім того, на нашу думку, у параграфі, присвяченому правопису префіксів, потрібно регламентувати написання і розрізнення також кількох іншомовних формантів, які становлять труднощі. Ідеться про префікси **де-**, **дез-**, **дис-**, **ди-**(ді-).

Префікси **де-**, **дез-** уживаємо для вираження значень знищення, усунення дії чи наслідку дії, скасування дії: *деіонізація, декомпенсація, денационалізація, демілітаризація, деградація; дезактивація, дезінтеграція, дезінформація, дезінфекція, дезорієнтація* та ін.

Префікс **дис-** виражає значення порушення, розладу: *дисгармонія, дискомфорт, дисфункція, дискваліфікація*.

² Пор. примітку в УП-1997: «З **и**, а не з **і** пишуться також слова церковного вжитку: *диякон, єпископ, спитимія, спитрахиль, камилавка, митра, митрополит, християнство* тощо» (УП-1997, с. 101).

Префікс *ди-* зі значенням «двічі» вживаємо перед наступним приголосним: *диполярний, дипропілртуть*, але перед наступним голосним — префікс *ді-*: *діоксид, діацетилен*.

2. ПРАВОПИС СУФІКСІВ

Правило про вживання суфіксів *-ик, -ник / -івник, -льник* — одне з тих, яке зазнало змін в УП-2019: з нього вилучено суфікси *-чик (-щик)*, наявні в попередніх правописах.

Як видно з ілюстративного матеріалу (адже в самому правилі значення формантів не вказане), правило стосується суфіксів із демінутивним та агентивним значеннями: *-ик* — демінутивний суфікс³, решта (*-ник / -івник, -льник*) — агентивні, тобто такі, за допомогою яких утворюють назви виконавців дії. З огляду на це насамперед незрозумілою є причина усунення продуктивного суфікса *-чик* із демінутивним значенням, пор.: *альбомчик, базарчик, баклажанчик, вулканчик, диванчик, костюмчик, курганчик, майданчик, моторчик, парканчик, ресторанчик, тюльпанчик* та ін.

Очевидно, суфікси *-чик (-щик)* були усунуті саме в агентивному значенні як такі, що не відповідають словотвірній традиції української мови. Отже, незрозуміло, що саме регламентує правило: правопис *и* у відповідних суфіксах чи вживання / невживання суфіксів *-чик (-щик)*, деривати з якими наявні в українській мові.

Дослідження з історії української мови засвідчують, що суфікси *-чик (-щик)* брали участь у творенні назв осіб чоловічої статі за різними ознаками віддавна, хоч і ставали поволі малопродуктивними, витісненими іншими суфіксами, зокрема *-ник, -льник, -ар (-яр)* (Кровицька, 2002, с. 22). Як зауважував П.І. Білоусенко, порівняльний аналіз українських та російських пам'яток XIV—XV ст. дає підстави припускати, що деякі іменники із суфіксом *-чик* з'явилися в українській мові раніше, ніж у російській (пор.: *небожчикъ*, за Л.Л. Гумецькою: *небожьць + икъ*) (Білоусенко, 1993, с. 34).

Загалом, за спостереженням дослідника, в українській мові віддавна вживали відприкметникові, віддієслівні та відіменникові деривати із суфіксом *-чик (-щик)*. Найпродуктивнішими були віддієслівні та відіменникові утворення — найменування осіб за виконуваною функцією: *достатчикъ, извоицикъ, свозчикъ, укладчикъ, списчик, цятьловалицикъ, муровицикъ, муривицикъ, щетчикъ, сборицикъ, переводчикъ, перекладчикъ, пильицикъ, гоньчикъ, советчикъ, стрельчицикъ, гребицикъ, грузчикъ, змаицикъ, зсипчицикъ, торговчицикъ, перекинчицикъ, здирчицикъ, обманчицикъ, откупицицикъ, иголицыцикъ, барабаныцицикъ, братчицикъ* (Білоусенко, 1993, с. 95—97). Отже, уважати їх неукраїнськими немає підстав.

³ Пор. формулювання в УП-1928: «у зменшених іменниках пишемо наросток *-ик* (а не *-ік* і не *-ек*) (УП-1928, с. 23).

До того ж у сучасній українській мові агентивний суфікс **-чик** подекуди дає змогу уникнути омонімії: *підводчик* — *підводник*, *підрядчик* — *підрядник*. Також є слова, які з іншим суфіксом не вживають, наприклад: *братчик*.

Зазначене правило, очевидно, потребує уточнення — вказівки на семантику утворень із суфіксами **-ик**, **-чик**, **-ник** / **-івник**, **-льник**. Крім того, на нашу думку, аломорфи з агентивним значенням **-чик** (**-щик**) варто повернути в правопис із обґрунтуванням специфіки їх уживання: для уникнення омонімії чи коли немає утворення з іншим суфіксом.

Окреме правило регламентує вживання суфікса **-ив(-о)** у словах, що називають збірні поняття, матеріал або продукт праці (*вариво*, *добриво*, *меливо*, *місиво*, *паливо* та ін.) (УП-2019, с. 39). Але з переліку слів вилучено наявну в попередньому правописі лексему *марєво*, що була в підготовчому варіанті УП-2019, щоправда, у формі *мариво* (УП-2019п). Очевидно, з остаточного варіанта УП-2019 цю лексему вилучено як «проблемну», таку, що порушувала логіку ортограми (як назва природного оптичного явища вона виходила за семантичні межі утворень на **-иво**), а також з огляду на настанову правописної комісії усувати правописні винятки.

Зауважимо, що лексема *марєво* наявна не тільки в усіх попередніх правописних редакціях, але й зафіксована в усіх без винятку словниках української мови. Це не стосується лише УП-1928, який рекомендував *мариво* (УП-1928, с. 23).

З історичного погляду, суфікси **-ив(-о)**, **-єв(-о)** є аломорфами, що утворилися внаслідок перерозподілу основи і суфікса **-в** ← ***-v-** (залежно від кінцевого голосного основи) (Солодка, 2020, с. 63) і виражають як речовинне (матеріал, продукт), так і процесуальне значення: *видиво*, *родиво*, *прядиво*, *мереживо*, *молозиво*, *морозиво*, *паливо*, *меливо*, *огниво*, *жниво*, *вариво*, *гариво*, *добриво*, *жєвриво*, *твориво*, *куруиво*, *місиво*, *м'ясиво*, *чтиво*, *печиво*, *течиво*, *сочиво*, *кришиво*, *житво*, *литво*, *питво*, *шитво* тощо (ІС-1985). Пор.: *вариво* 1) «те, що вариться або зварене», 2) «те саме, що варіння» (СУМ 1, с. 292); *мливо* 1) «перемелювання зерна на борошно», 2) «зерно, що йде на помел», 3) «борошно» (СУМ 4, с. 764); *прядиво* 1) «волокно конопель, льону, бавовни, вовни», 2) «те саме, що пряжа», 3) «те саме, що прядіння» (СУМ 8, с. 365).

Окрему і найменшу чисельно семантичну групу утворень із суфіксом **-єв(-о)** становлять назви природних і оптичних явищ: *марєво* 1) «зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба; міраж», 2) «витвір уяви; видіння, примара», 3) «миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку); сухий туман» (СУМ 4, с. 626); *майво*, *маєво* 1) «повільне, плавне коливання тонких, легких предметів під дією вітру», 2) «те саме, що мерехтіння» (СУМ 4, с. 597); *сйиво*, *сєєво* 1) «рівне, звичайно яскраве світло, випромінюване чим-небудь», 2) «круг, який світиться навколо чого-небудь, оточує щось», 3) «блиск, яскраве відбиття, віддзеркалення світла, променів» (СУМ 9, с. 911).

Суфікс **-ив-(-о)** [**(-ев-(-о))**] був продуктивним у праслов'янський період, але в подальшому (XI—XIII ст. і пізніше) він не тільки втратив продуктивність — скоротилася також кількість утворень із ним, що були витіснені дериватами із синонімійними суфіксами (Солодка, 2020, с. 64; Меркулова, 2014, с. 205). Отже, у сучасній українській мові лексеми із формантом **-ив-(-о)** [**(-ев-(-о))**] є спадщиною попередніх періодів її розвитку аж від праслов'янського.

Сучасні словники української мови фіксують лише кілька іменників із суфіксом **-ев-(-о)**, пор.: лексема *марево* «зорове явище в атмосфері; міраж»; *мрево* (СУМ 4, с. 661) від *мрѣти* 1) «ледве виднітися, бовваніти», 2) «те саме, що світати» (СУМ 4, с. 816) і *мево* (нез'ясованої етимології) (СУМ 4, с. 815); *сяєво* (// *сѣйво* СУМ 9, с. 911), *маєво* (// *майво* СУМ 4, с. 593), які називають явища та об'єкти природи; а також *малево* «малюнок» (СУМ 4, с. 605).

У «Словарі української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка, крім зазначених, є також інші іменники на **-єво**: *мрево* (Грінченко 2, с. 451), *варєво* (// *вариво*) (проілюстровано: *Марево не варєво (не нагодує)*. Ном. № 5245. 2) (Грінченко 1, с. 126); *курево* (*куревиця*) (Грінченко 2, с. 329), які в сучасних словниках мають формант **-ив-(-о)**.

У «Правописному словнику» Г.К. Голоскевича 1929 р. ці утворення зафіксовано з **-ив-(-о)** відповідно до ортограми в УП-1928: *вариво* (Гол.-1929, с. 54); *куруво* (Гол.-1929, с. 264); *мариво* (Гол.-1929, с. 287), але *сѣйво* і *сяєво* (Гол.-1929, с. 541).

Отже, якщо припустити, що лексеми на **-ев-(-о)** демонструють тенденцію до уніфікації з утвореннями із суфіксом-аломорфом **-ив-(-о)** і кодифікація слідує за реальною мовною тенденцією, то лексему *мариво* потрібно повернути до правопису. Однак із ілюстрацій й надалі вирізнятимуться утворення *мрево*, *сяєво*, *маєво*, які за аналогією потрібно б писати з **-иво**.

Під впливом ідеології гендерної рівності, що так чи інакше формує сучасну суспільну свідомість, на переконання деяких авторів, постала потреба у створенні фемінних корелятивів до практично всіх маскулінних утворень. З огляду на це, очевидно, в УП-2019 з'явилося нове правило про вживання суфіксів **-к-(-а)**, **-иц-(-я)**, **-ин-(-я)**, **-ес-(-а)**, за допомогою яких утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі (УП-2019, с. 39—40).

Публікації, що стосувалися правописних нововведень, назвали це правило дозволом на «фемінітиви», хоч абсолютно очевидними є його констатувальний характер і обережність у наведенні неодериватів в ілюстративній частині — їх немає.

Зауваження до самого правила висловити важко, у ньому констатовано очевидні речі. Однак незрозуміло, що воно регламентує. Мабуть, те, що фемінітиви утворюють за допомогою цих, а не інших засобів.

Подані у правилі суфікси брали участь у творенні назв осіб жіночої статі в попередні періоди розвитку української мови. Аналіз продуктивності цих формантів за «Інверсійним словником української мови»

(Київ, 1985) дає підстави зробити такий висновок: найпродуктивнішим для назв осіб за професією був формант **-иц(-я)**, що утворював корелят жіночого роду до іменників чоловічого роду на **-ник**: *апаратниця, брошурувальниця, буфетниця, вантажниця, гардеробниця, залізничниця, калібрувальниця, комплектувальниця, маркувальниця, пакувальниця, сортувальниця, трикотажниця, шліфувальниця, шпаклювальниця, штампувальниця* (ІС-1985, с. 735—739).

За допомогою суфікса **-к(-а)** утворено здебільшого назви осіб жіночої статі за внутрішньою чи зовнішньою ознакою, релігійною, ідеологічною, мистецькою, спортивною, етнічною належністю: *добродійка, круглявка, нелюдимка, оригіналка, професіоналка; серцеїдка, скупердяйка, смуглявка; англійка, бельгійка, гагаузка, ісландка, італійка, киргизка, корейка, фламандка, шотландка, юдейка; баптистка, експресіоністка, імпресіоністка; євангелістка; волейболістка, гандболістка, гімнастка*, а також назви за професією: *журналістка, лінгвістка, паспортниця, піаністка, сценаристка, фельєтоністка* (ІС-1985, с. 32—40). Із суфіксом **-ин(-я)** назв осіб за професією не виявлено, є лише назви осіб за титулами, національною належністю, соціальним та родинним становищем, пор.: *богиня, бойкиня, боярина, господиня, герцогиня, графиня, грекиня, княгиня, майстриня, рабиня, слугиня, своякиня* та ін. (ІС-1985, с. 605).

В УП-2019 запропоновано вживати суфікси **-к(-а)**, **-иц(-я)**, **-ин(-я)** залежно від основи твірного іменника без урахування їхньої семантичної спеціалізації, а її, на нашу думку, обов'язково потрібно було б подати.

Отже, наведення в ілюстративних рядах утворень, які вже давно побутували в мові і не викликали жодних труднощів сприйняття (*студентка, редакторка, фігуристка, кравчиня, плавчиня, бойкиня* та ін.), залишає мовця наодинці з проблемою творення відповідних лексичних одиниць.

Зауважимо, що в українській мові категорія граматичного роду не тотожна поняттю «біологічна стать». Пор., наприклад, іменники з формальними ознаками ж. р., які функціонують на позначення осіб обох статей, т. зв. іменники спільного роду: *листоноша, персона, особа, колега, нечупара, плакса, роботяга, нероба*, або іменники с. р. на позначення осіб жіночої або чоловічої статі: *дівчатко* (с. р.), *хлоп'ятко* (с. р.). Саме тому дехто з лінгвістів обстоює думку, що лексеми — назви родів професійної діяльності (*математик, стоматолог, політик, фотограф* і под.), а також назви посад і відповідна титулатура (*президент, прем'єр-міністр, міністр, посол* та ін.) також належать до іменників спільного роду, хоч і мають формальні ознаки ч. р., це т. зв. *masculinum tantum* (Lazinski, 2006, с. 9). Тому питання про творення фемінних корелятів, зокрема до назв професій, досі дискусійне і потребує подальшого осмислення.

Проблема творення фемінної лексики вимагає попереднього ґрунтовного дослідження таких лінгвістичних питань, як асиметрія категорії граматичного роду й біологічної статі в українській мові, семантико-граматичний статус і лексичний арсенал групи іменників спільного роду

(*masculinum tantum, feminum tantum*); способи фемінної деривації (крім суфіксального), чинники, що внеможливають уживання фемінітивів (стилістичний) та ін. До розв'язання цих та інших проблем недоцільно кодифікувати творення фемінітивів в «Українському правописі»; наявні там правила потрібно вилучити, передусім тому, що вони регламентують словотвір, а не правопис.

У правилі, що стосується суфіксів **-иськ-(-о)** [(-**їськ-(-о)**], **-ищ-(-е)** [(-**їщ-(-е)**)] (УП-2019, с. 41) не цілком точно визначено їхню семантику — їм приписано негативну емоційну конотацію. Проте такі суфікси, як **-ищ-(-е)** [(-**їщ-(-е)**)] мають збільшувально-підсилювальне (аугментативне) значення на противагу зменшено-пестливому (демінітивному), хоч експресивний компонент у них є, пор.: *ручище* (велика рука), *ножище* тощо.

На нашу думку, ілюстративний ряд до цього правила варто було б також доповнити утвореннями, які виразніше передають семантику згрубілости: *бабище, дідище, ручище*. Проте лексема *вогнище*, наведена серед ілюстрацій, позбавлена такої семантики (СУМ 1, с. 715) на відміну від лексеми *вогнище* «великий вогонь», а отже, у прикладі потрібен знак наголосу.

На відміну від попередніх правописних редакцій, в УП-2019 кодифіковано іменники на **-іст**, **-ізм**, утворені від українських коренів, *боротьбіст, побутовізм, речовізм* замість раніше кодифікованих *боротьбіст, побутовізм, речовізм*. Якщо продовжити цей ряд за запропонованою логікою, то потрібно також писати *більшовізм, меншовізм* та ін.

Новацією правила про прикметникові суфікси **-н-(-ий)**, **-н-(-ій)** та **-ичн-(-ий)**, **-ічн-(-ий)** [(-**ічн-(-ий)**)] (УП-2019, с. 42—43) є те, що воно насправді регламентує вживання суфікса **-н-** для утворення прикметників від основ іншомовних іменників ж. р. на **-ія**. До того ж, в ортограмі його названо «одним із основних суфіксів», очевидно, щоб обмежити вживання інших суфіксів, а саме суфіксів-«гібридів», утворених поєднанням питомого суфікса **-н-** з латинськими формантами **-іс-**, **-ів-**, **-ар-**, **-ал-**: **-ічн-** (**-ичн-**), **-ивн-**, **-альн-**, **-арн-** (**-ярн-**). Проте в ілюстративному ряду серед традиційно вживаних із цим суфіксом дериватів (переважно утворених від іменників на **-ція**: *емоція, коаліція, традиція*, де завжди тільки **-ійний**) наведено лише одне новоутворення — *категорійний* (від *категорія*; раніше *категоріальний*), тобто правило пропонує мовцеві самому застосовувати затверджений у правописі принцип, не наводячи достатньої для прецеденту кількості неодериватів.

Певне сум'яття в користувача, якому запропонували застосувати принцип аналогії для творення прикметників від іменників на **-ія**, викликає ознайомлення з наступним правилом, що регламентує вживання суфіксів **-ичн-(-ий)**, **-ічн-(-ий)** [(-**ічн-(-ий)**)] (УП-2019, с. 43). Адже в ілюстративній частині наведено прикметники, утворені від іменників на **-ія**, які підпадають під попереднє правило: *академічний, ортопедичний, анархічний, археологічний* та ін. «Чому така непослідовність?» — справедливо запитає користувач.

У статті К.Г. Городенської «Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях» (Городенська, 2020) є обґрунтування закріплених в УП-2019 нових рекомендацій — а саме спроби перевнормування (або перекодифікації?) усталеної норми. Основні вихідні позиції цієї програмової статті такі:

— автохтонна словотвірна система диктує переорієнтування на словотвірні моделі й типи, органічні для української мови для досягнення оптимального співвідношення між національними й чужомовними словотворчими складниками (Городенська, 2020, с. 92);

— можлива вибіркова заміна багатьох чужомовних сегментів (зокрема **-іч-** (**-ич-**), запозичених у складі прикметників. Цю ідею запропонував у 30-х роках ХХ ст. П.Й. Горєцький, а в 70-х роках підтримав і розвинув А.П. Грищенко (там само);

— перевнормування вже відбувається в мовній практиці окремих осіб, однак обмежено, індивідуально, непослідовно і вибірково (там само, с. 98): *аналогійний, функційний, топонімійний, термінологійний, тавтологічний, синонімійний* тощо.

Дискусію в контексті зазначених правил може викликати два аспекти: по-перше, сама підстава принципу перевнормування. Це пуристична настанова, свідоме спрямування на витіснення іншомовних елементів з мови через кодифікацію нової норми. К.Г. Городенська зауважує, що «із 90-х рр. ХХ ст. в українському словотворенні помітно активізувалася тенденція до автохтонізації та посилюлися пуристичні настрої в середовищі мовців незалежного українського суспільства... Одним із виявів цієї тенденції вважаємо зміни і в словотвірній структурі прикметників іншомовного походження на **-ічний** / **-ичний**, співвідносних у сучасній українській мові з іменниками жіночого роду на **-ія**» (Городенська, 2020, с. 93). Однак пуризм — лише один, але не єдиний із принципів унормування літературної мови, її підсистем. Заперечити йому можуть представники тієї ідеї, що українська мова належить до європейських мов і в галузі наукової термінології може й повинна використовувати спільні форманти. Так, зокрема, відбувалося і у 20-х роках минулого століття, коли серед упорядників української наукової термінології сформувалося дві течії: етнографічна (А.Ю. Кримський, Є.К. Тимченко, О.Б. Курило, М.Д. Гладкий, В.І. Сімович, І.І. Огієнко), представники якої, услід за І.С. Нечуєм-Левицьким та В.І. Самійленком, пропонували утворювати терміни лише на засадах народної лексики, і течія поміркованих пуристів (О.Н. Синявський, М.Ф. Сулима, К.Т. Німчинов, М.Ф. Наконечний), які ставилися до запозичень, зокрема з класичних мов, як до можливих і бажаних, указуючи на потребу збереження «інтернаціонального» характеру наукової термінології (Селігей, 2008, с. 63).

По-друге, будь-яке мовне новоутворення, навіть те, що є результатом перевнормування, зазнає трьох стадій адаптації: 1) породження, 2) функціонування (в індивідуальному мовленні) та 3) узуалізація (перехід від статусу явища мовлення до мовного статусу). Так само й узуалі-

зація є кількаетапним процесом, який охоплює актуалізацію, адаптацію нових слів і, нарешті, етап завершеної узуалізації — лексикографійну фіксацію слова (Плотникова, 2004, с. 32). Дослідники зазначають, що важливою ознакою узуалізації, особливо на початкових етапах, є її імовірнісний характер (там само). Тобто передбачити, чи породжене слово продовжуватиме жити в мовленні, а відтак у мові, практично неможливо. Отже, постає запитання: на якому з етапів можлива кодифікація нових елементів мови (їх лексикографійна фіксація, регламентування у правописі та граматиці)? Особливо це стосується спеціальної, термінологійної лексики, адже якщо в термінологійному узусі якесь написання закріпилося давно, це буде перешкодою для засвоєння нової норми.

Перевнормування, як у випадку з прикметниковими суфіксами **-ічн-** (**-ичн-**), **-ивн-**, **-альн-**, може спричинити розрив між кодифікаційною нормою і узуальною звичкою. Підставою для нього має бути дослідницький моніторинг реального функціонування варіантів, що конкурують, який би і визначав подальшу кодифікацію. І якщо виявиться, що неодеривати не узвичаються, то їх кодифікація у правописі недоцільна.

Із тих самих причин недоцільною видається і передчасна кодифікація поданого вище новітнього неологізаційного процесу фемінітивотворення. Процес фемінізації мови перебуває зараз на найнижчому етапі узуалізації — породження утворень та їх функціонування в індивідуальному мовленні (про це, зрештою, свідчать наведені великі варіантні ряди утворень). Невідомо, як далі розвиватиметься цей процес; цілком можливо, що він згасне, так і не досягнувши масового поширення і статусу узуальної норми.

Отже, деякі правила правопису префіксів і суфіксів, подані в новій редакції «Українського правопису» 2019 р., є дискусійними і потребують подальшого осмислення та уточнення. Зокрема, це стосується правописних нововведень, які відрізняють цю редакцію від попередніх: варіантний правопис префіксів-аломорфів **архі-** / **архи-**; усунення суфіксів **-чик** (**-щик**); правопис дериватів із суфіксом **-ив-**(**-о**), суфікси **-іст**, **-ізм** в утвореннях від автохтонних коренів та ін. Передчасними з огляду на незавершеність узуалізації відповідних явищ вважаємо рекомендації про творення фемінних корелятивів до чоловічих назв.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Гол.-1929 — Голоскевич Г. (1929). *Правописний словник*. За нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків: н. в.

ЕСУМ-2003 — *Етимологічний словник української мови*. (2003). Том 4. Київ: Наукова думка.

ІС-1985 — *Інверсійний словник української мови*. (1985). Київ: Наукова думка.

Проект-1999 — *Український правопис*. Проект найновішої редакції. (1999). Київ: Наукова думка.

УП-1928 — *Український правопис*. (1928). Харків: Державне видавництво України.

УП-1997 — *Український правопис*. (1997). Київ: Наукова думка.

УП-2019 — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

УП-2019п — *Український правопис*. (2019). Схвалено кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) <http://surl.li/cvvjh> (дата звернення: 23.03.2023).

ЛІТЕРАТУРА

Білоусенко П.І. (1993). *Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)*. Київ: КДПІ.

Винокур Г.О. (1959). Орфография как проблема языка. *Избранные работы по русскому языку* (с. 463—467). Москва: Учпедгиз.

Городенська К.Г. (2020). Морфолого-словотвірне перевнормування запозичених прикметників в усталених словосполученнях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія»*, 1(43), 92—99.

Кровицька О. (2002). *Назви осіб в українській мовній традиції XVI—XVIII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Меркулова О. (2014). З історії речовинних найменувань (суфікс -иво в українській мові). *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*, 17, 202—211. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Німчук В.В. (2002). *Проблеми українського правопису XX — початку XXI століття*. Київ: Інститут української мови НАН України.

Німчук В.В., Пуряєва Н.В. (упор.). (2004). *Історія українського правопису XVI—XX століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка.

Плотникова Л.І. (2004). *Словотворчество как феномен личности (порождение, функционирование, узуализация нового слова)* [Афтореферат дис. ... доктора філол. наук.]. Белгород. <http://surl.li/gyown> (дата звернення: 23.03.2023).

Селігей П.О. (2008). Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі. *Мовознавство*, 1, 49—66.

Солодкая О.И. (2020). Вещественные существительные с суффиксом -в- и его алломорфами в русском языке: диахронический аспект. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*, 3, 58—67. <http://surl.li/gyout> (дата звернення: 23.03.2023).

Łaziński M. (2006). *O paniach i panach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzaju-męsko-żeńskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Статтю отримано 27.03.2023

LEGEND

Гол.-1929 — Holoskevych, H. (1929). *Orthographical dictionary*. According to the norms of Ukrainian spelling of the All-Ukrainian Academy of Sciences. Kharkiv: n. v. (in Ukrainian).

ЕСУМ-2003 — *Etymological dictionary of the Ukrainian language*. (2003). Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

ІС-1985 — *Inversion dictionary of the Ukrainian language*. (1985). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Проект-1999 — *Ukrainian orthography. The project of the latest edition*. (1999). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1928 — *Ukrainian orthography*. (1928). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-1997 — *Ukrainian orthography*. (1997). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019 — *Ukrainian orthography*. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

УП-2019п — *Ukrainian orthography*. (2019). Approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine (Resolution No 437 of May 22, 2019). Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/cvvjh> (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bilousenko, P.I. (1993). *History of the Ukrainian noun suffix system (masculine names)*. Kyiv: KDPI (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (2020). Morphological and word-forming renormalization of borrowed adjectives in established word combinations. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series "Philology"*, 1(43), 92–99 (in Ukrainian).
- Krovytska, O. (2002). *Personal names in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th–18th centuries. Semantics and vocabulary*. Lviv: Instytut Ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Lazinski, M. (2006). *About ladies and gentlemen. Polish titular nouns and their gender-gender asymmetry*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN (in Polish).
- Merkulova, O. (2014). From the history of nouns (suffix -иво in Ukrainian). *Philological Volyn: text and context. Linguistics of the 21st century: state and prospects*, 17, 202–211. Lutsk: Skhidnoieuropeiskyi natsionalnyi Universytet imeni Lesi Ukrainky (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V. (2002). *Problems of Ukrainian orthography of the 20th — early 21st centuries*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Nimchuk, V.V., & Puriaieva, N.V. (Eds.). (2004). *History of Ukrainian orthography of the 16th–20th centuries: Chrestomatiya*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Plotnikova, L.I. (2004). *Slovotvorchestvo as a personality phenomenon (generation, functioning, usualization of a new word)* [Aftoreferat dis. ... Doctor of Philological Sciences]. Belgorod. Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/gyown> (in Russian).
- Selihei, P.O. (2008). Purism in terminology: Ukrainian experience against a European background. *Linguistics*, 1, 49–66 (in Ukrainian).
- Solodkaia, O.I. (2020). Real nouns with the suffix -v- and its allomorphs in the Russian language: the diachronic aspect. *Journal of the Belarusian State University. Philology*, 3, 58–67. Retrieved March 23, 2023 from <http://surl.li/gyoyt> (in Ukrainian).
- Vinokur, H.O. (1959). Ophography as a language problem. *Selected works in Russian* (pp. 463–467). Moscow: Uchpedhiz (in Russian).

Received 27.03.2023

Nataliia Puriaieva, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of History
of the Ukrainian Language and Onomastics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: puriajeva123@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0986-4676>

PROBLEMS OF SPELLING PREFIXES AND SUFFIXES IN “UKRAINIAN ORTHOGRAPHY” OF 2019

The article analyzes some rules for writing prefixes and suffixes, presented in the new edition of “Ukrainian Orthography” in 2019, which appear to be debatable. In particular, comments and suggestions concern spelling innovations that distinguish this edition from the previous ones: variant writing of allomorph prefixes **архі-** / **архи-**; elimination of agentive suffixes **-чик** (**-щик**); spelling of derivatives with the suffix **-ив-**(**-о**); recommendations on the use of suffixes to create feminine counterparts to male names; tendencies to eliminate foreign language components in adjectival suffixes **-ичн-**(**-ий**),

-ічн-(-ий) [(-ічн-(-ий))], etc. It is proposed to expand the list of prefixes, the transmission of which will be regulated by spelling, and with respect to individual formants it is expressed a caveat to refrain from codification measures until their full usualization.

In particular, it was noted that the prefix **архи-**, borrowed into the Ukrainian language long ago from Greek through Church Slavonic as part of the Christian religious vocabulary, has a long tradition of pronunciation with [и], and therefore the fixation of the variant **архі-** in the spelling, which appeared in newly formed derivatives and in ancient words under the influence of the Russian pronunciation of Church Slavonic texts is impractical.

The suffixes **-чик** (**-щик**), removed from the spelling, obviously in the agentive sense, although the rule regulates the writing in them and, it is advisable to return them to the spelling, because the suffix **-чик** is a productive diminutive suffix, and in the agentive sense it helps to avoid homonymy (*підрядчик* — *підрядник*) and functions in words that are not used with another suffix (*bratchuk*, *nebizhchuk*).

In the rule governing the use of the suffix **-ив-(-о)** **-ув-(-о)** it is necessary to return the lexeme *мариво* (previously — with the allomorph **-ев-(-о)** *марєво*) removed from it as one that demonstrates a tendency to unification with the formations of the corresponding word-formation model.

Recommendations on the elimination of foreign language components in adjectival suffixes, **-ичн-(-ий)**, **-ічн-(-ий)** [(-ічн-(-ий))] as an example of renormalization and the rule on suffixes for creating feminine correlates to male names as such, that potentially codifies this latest derivational process itself, we consider premature in view of the incompleteness of the usualization of the corresponding linguistic phenomena.

It is also proposed to expand the list of prefixes whose transmission will be regulated by spelling (in particular, foreign language **де-**, **дез-**, **дис-**, **ди-** (**ді-**), as well as parts of foreign words that are not prefixes: **пре-**, **при**, **прі-**, etc.).

Keywords: *Ukrainian orthography, spelling of prefixes and suffixes, feminine forms, adjectival suffixes*